

per quam in hoc seculo duro fuerant imperio subjugati, reduci in celestem Jerusalem: quae resurgere in opprobrium et in confusionem aeternam. Tribue nobis, Jesu Christo, expressis et afflictis et repulsis in isto seculo, ut nos recipias et ponas in gloriam: confundatur (a) in tempore excetra, cessent

(a) Hunc locum more suo depravarunt veteres editores, confingentes de suo hujusmodi lectionem. *Confundatur quod superbit. cessent sibi*, etc., non intelligentes de Iuliano scriptum esse, *Confundatur in tempore excetra*, ut confusio momentanea ei pro-

hibita, venena torpeant, et confusio ejus proficiat ad salutem. Haec juxta Septuaginta. Hebraicum autem quia excepto principio, de quo in fine superioris capituli diximus, non multum ab eorum translatione discordat, indigere expositione non arbitror.

et salutem operetur. Quod et nos apprecamur amulis nostris, qui hodie confusioni subjacent et contemptui. *MART.* — Olim erat, *confundatur quod superbit. cessent*, etc. *Regin. ms.*, *confundatur serpens et hydra, cessent*, etc.

S. EUSEBII HIERONYMI

STRIDONENSIS PRESBYTERI

COMMENTARIORUM IN AGGÆUM PROPHETAM

AD PAULAM ET EUSTOCHIUM

LIBER UNUS.

PROLOGUS.

735-736 Secundo anno Darii, regis Persarum filii Hystaspis, septuagesimum annum desolationis templi fuisse completum (quem Jeremias (Cap. xxv) vaticinatus est) Zacharias quoque propheta testis est: qui cum Visionis suae titulum in secundo anno ejusdem regis undecimo mense Sabath, vicesima quarta die preposuisset, adjecit, dicens: *Domine exercituum, usquequo non misereberis Jerusalem et urbem Juda, quibus iratus es? Iste septuagesimus annus est.* (Zach. 1, 7, 12). Sed et Esdras, extructo tantum altari, et jactis fundamentis templi, ad litteras regis Artaxerxis prohibitum opus refert: *Tunc intermissum est opus domus Dei in Jerusalem, et non fiebat usque ad annum secundum regni Darii, regis Persarum* (1 Esdr. iv, 24). statimque addidit: *Prophetaverunt autem Aggeus propheta et Zacharia filius Ado prophetantes ad Judaeos qui erant in Judaea et Jerusalem, in nomine Domini Israel: Tunc surrexerunt Zorobabel filius Salathiel, et Jesus filius Josedec,*

et coeperunt edificare templum Dee in Jerusalem, et cum eis prophetae Dei adjuvantes eos (1 Esdr. vi, 1, 2). Quo tempore apud Romanos septimus Romulo regnabat **737-738** Tarquinius Superbus, habens annum imperii vicesimum septimum, qui post octo annos expulsus est a Bruto: ac deinde rempublicam per annos quadringentos sexaginta quatuor, usque ad Julium Caesarem consules administraverunt. Hoc propterea, o Paula et Eustochium, diximus, ut de ipso statim titulo, qua etate Aggeus propheta ceciderit agnoscat. Sciendumque est interim, juxta litteram, magni spiritus et Aggeum fuisse et Zachariam prophetas: ut adversum Artaxerxis regis edictum, et Samaritanos gentesque cunctas per circuitum, aedificationem templi impedientes, juberent templum extruere: Zorobabel quoque et Jesus filium Josedec, et populum qui cum eis erat, non minori fidei: ut prophetas magis audirent jubentes, quam prohibentis regis imperium.

INCIPIIT LIBER.

737 (Cap. I Vers. 1.) *In anno secundo Darii regis, in mense sexto, in die una mensis factum est verbum Domini in manu Aggae prophetae.* Quia populus qui videbatur sibi redisse de captivitate, necdum aedificaverat templum nec muros extruxerat civitatis, nec habebat gloriam pristinae Jerusalem: sed habi-

tabat in dominibus concevis, et ut significantius Graece dicitur *καὶ οὐκ ἔσθθησαν*, id est, deorsum positus et in convalle demersis: propterea non ad eos fit sermo Dei sub rege Ezechia, sive Amon, sive Josia; qui quamdiu stabat Jerusalem, populo Dei imperaverant: sed sub Dario rege, Persarum principe, de

quo et Daniel mystice in suo volumine refert. *Darius autem in lingua nostra sonat, generationes factae, sive, quae fuerunt:* quod Graece dicitur γενεαί (a) γενεαί: nec merebatur absque templo populus et deorsum habitans alium habere regem, nisi qui generationibus serviebat, et amabat carnem, et primam sententiam inerediti adhuc hominis, et ejceti de paradiso custodiebat: *Crescite et multiplicamini, et implete terram* (Genes. i, 28, et ix, 1). Ergo quia Darius amator erat coitus, et socius draconis, cujus omnis virtus in lumbis est (Job. xl): ideirco in secundo anno visio populo cernitur, in immundo numero, et post unionem virginitalis et paradisi nuditatem, tunicas significante pelliceas. Denique in Genesi cum in primo die dictum sit, et in tertio, et in quarto, **738** et in quinto, et in sexto, post consummationem operum singulorum: *Et vidit Deus quia bonum est:* in secundo, juxta Hebraicum (et Aquilam, et Symmachum, et Theodotionem non habetur. Neque enim poterat secundus dies, qui numerum facit qui ab unione dividit, quod bonus esset, Dei sententia comprobari. Mensis quoque sextus ascribitur qui non habet solemnitates Dei, sicut mensis septimus; sed vicinus est dierum sex, in quibus factus est mundus (Ibid.) In quo laboratur, et in sudore faciei comeditur panis: et terra generat nobis tribulos et spinas, et cum sementem acceperit tritici, lolio magis avenisque fecunda est. Sed quia jam altare aedificatum fuerat, et adversum repugnantes hostes templum (b) voluerant extruere, nec exstruxerant: in uno die mensis sexti factum est verbum Domini in manu Aggae propheta, ut deserens populus secundum annum Darii regis, qui ab unione dividit: et sextum mensem qui praeterierat, et qui numerus labori deputatur, ad unionem reverteretur Dei, et imparem numerum solumque sequeretur: quem mundum esse gentilis quoque poeta novit dicens (Virg. Eclog. vii):

..... Numero Deus impare gaudet.

Fit autem verbum Domini, quaerens ad quem veniat et quem doceat, in manu Aggae prophetae, qui bona habebat **739** opera, et in cuius factis poterat Dei sermo requiescere. Porro ubi manus (c) sanguine plena sunt, et interficitur Jesus, et audeat populus dicere: *Sanguis ejus super nos, et super filios nostros* (Matt. xxvii), ibi non fit sermo Dei. Usque hodie im-

(a) Quare pro γενεαί γέννησις veteres editiones retineant alia Graeca verba γενεαί γενοίσις vel γενεαί σκίσις scire non possum. *MART.* — Contra Graeca lingue ingenium scribit Marlianus γέννησις. Ceterum mss. magis ad veterem lectionem Erasmi ad Vistorii γενοίσις, vel γενεαί accedunt. Unius Regine habet γενοίσις.

(b) Contrario sensu unus Regin. ms. voluerant (c) Regin. ms. ubi manus sanguineae sunt.

(d) Pro festinus, praefert idem mss. solemnitas.

(e) Recursus ejusdem verbi, solemnitate, antiquis amanuensibus fraudi fuit, ut quae inter utrumque intermedia est, trium ferme versuum pericopen descripsisse rati, properant oculis praeterirent. Exinde qui haecenus prodierant impressi libri his carent ne-

mundas habens manus carnea Israel, extendit eas ad Dominum; sed quia sanguine plena sunt, loquitur ad eos Dominus per prophetam: *Si exstenderit manus vestras, avertam oculos meos a vobis: manus enim vestrae sanguine plene sunt* (Isai. i, xv). Non fit in manibus eorum verbum Domini, quia immundae sunt; non venit ad eos sermo Dei, quia in se occidere sermonem Dei. Nec putandum in manu tantum Aggae prophetae factum esse sermonem Domini: sed quia Aggeus interpretatur (d) festinus, omnis qui potest festa celebrare, non in fermento veteri malitiae et nequitiae, sed in azymis sinceritatis et veritatis (1 Cor. v, 8), potest Dei recipere sermonem. Habeamus et nos mundas manus, et vocemur *εὐφρόνως*, id est, festa celebrantes, et ad nos fiet sermo Dei. Proponamus ante oculos nostros, quia lex spirituum est, spirituales solemnitates, de quibus scriptum est: *Tribus temporibus mihi festa celebrabitis in anno. Solemnitatem azymorum custodietis: septem diebus comeditis azyma: sicut praecipit tibi in tempore mensis novorum: in ipso enim es egressus ex Aegypto. Non apparebis in conspectu meo vacuus; et solemnitatem messis primitivorum de operibus tuis quaecumque seminaveris in agro: et solemnitatem consummationis in exitu anni in congregatione operum tuorum de agro* (Exod. xxiii, 14, seqq., et Deut. xvi). Si voluerimus nobis fieri sermonem, Dei, simus Aggaei, id est, festa celebrantes, et non appareamus in conspectu Dei vacui (1 Cor. ix): seminantesque in spiritu, de spiritu metamus aeternam vitam; ut celebremus (e) solemnitatem consummationis in exitu anni, id est, congregationem operum nostrorum de agro, solemnitatem primitivorum de operibus nostris, quaecumque seminaverimus in agro qui benedixit Dominus. Simus quoque Aggaei, et per omnem vitam nostram usque ad consummationem anni, id est, usque ad exitum **740** de saeculo isto, celebremus festa in operibus nostris, quae nobis orta sunt in agro nostro. Multa sunt, et non hujus temporis, quae de solemnitate dicantur, quibus potest de omni Scriptura lector diligens coaptare intelligentiam spiritualem.

Ad Zorobabel, filium Salathiel, ducem Juda: et ad Jesum filium Josedec, sacerdotem magnum, dicens. (f) Legimus in Paralipomenon, Jeeonae qui in Babylonem ductus est, filium fuisse Salathiel, de quo natus est Zorobabel (1 Par. iii, 6). Quod quidem et Matthaeus generationem Salvatoris enumerans, ait:

cessaris Hieronymiano contextui verbis, *consummationis in exitu anni, ut est congregatio operum nostrorum de agro, solemnitatem*, quae nunc primum codicis Regine ope sufficimus, nihil de eorum germanitate dubitantes, quam et ejus codicis auctoritas evincit, et notatus in veteribus libris passim obviis lapsus iudicio suo probat.

(f) Puddat nunc imperitium Joannem clericum ob hoc mihi et stultitiae verissee quod scriptum in titulo libri Paralipomenon, *incipit praefatio Hieronymi in Paralipomenon*. Quasi licet illi in crimen imputetur mihi vertere quod gloria esse deberet, imitari scilicet Hieronymum, atque in lectione mss. codicum ostendere fidem ac diligentiam. *MART.*

Post transmigrationem autem Babylonis, *Jecoonis genuit Salathiel: Salathiel autem genuit Zorobabel: Zorobabel autem genuit Abiud* (Mat. 1, 12, 13). Hic Zorobabel de tribu Juda, hoc est de David stirpe descendens, typus est Salvatoris: qui vere destructum edificavit templum, id est, Ecclesiam; et reduxit populum de captivitate. Et tam de veteris templi lapidibus, quam de novis, qui prius fuerant impoliti, edificavit Ecclesiam, id est, de reliquijs populi Judaici, et de gentium multitudine, Deo Patri extruxit tabernaculum. Interpretatur autem secundum multiplices Hebraici sermonis accentus, vel *ἄνεμος παραπνεύσων*, id est, *fluxus adjacens, expositus, vel ortus in Babylone, vel princeps de Babylone*. Primæ interpretationi ille fluxus contrarius est, qui significatur in vocabulo *Jesabel*, id est, *fluxus vanus, vel fluxus menstruatæ* qui utique manifeste immunditiam sonat. Sed et *Zabulon, fluxus noctis* exprimitur. Relinquentes ergo hujus mundi vanum et sordidum fluxum atque tenebrosam, sequamur fluxum Jesu, qui nobis expositus est ad bibendum, et largissimo fonte se præbet, juxta illud quod dicitur in Evangelio: *Stabat Jesus in templo, et clamabat, dicens: Si quis sitit, veniat ad me, et bibat* (Joan. vi. 37). Et huc ipsum tunc poterimus bibere, cum poterimus à Deo patre, juxta quod legitur: *Petite, et dabitur vobis* (Matth. vii. 6). Salathiel quippe interpretatur, *petitio Dei*. Et nemo venit ad Jesum, nisi eum adduxerit Pater (Joan. vi. 45). Nasceatur ergo nobis fluxus, positus **741** per obsecrationem Dei, et erit de tribu Juda, regia sollicit, et confitente vel laudante Deum, quia Judas utrumque sonat. Porro *ortus in Babylone*, secundam historiam quidem vere de Zorobabel dicitur, qui ibi natus est. Sed et juxta alioquem intelligentiam Domini nostrum Jesum sonat: quia ipse quoque natus sit in confusione hujus sæculi, et fuerit prope gravissimum flumen Chobar, et viderit magnam visionem illam quam sub typo ejus Ezechiel (Cap. 1) in voluminis sui cernit exordio. Quod autem dixi interpretari Zorobabel, *principem de Babylone*, non quod vere princeps interpretetur, hoc dixi: si quidem apud Hebræos ex tribus integris nomen ejus traditur esse compositum: zo enim dicitur, *iste*; nob, *magister*, sive *major*: BAVEL proprio Babylonium sonat, et efficitur nomen Zorobabel (*זרובבל*), *iste magister de Babylone*. Sed ad compendium intelligentie pro supradictis minutis, *principem* volui interpretari de Babylone, sive in Babylone. Ut quomodo Jesus filius Nave, qui et ipso in typo Salvatoris fuit, de solitudine populum in terra repositionis induxit: sic et iste propterea ortus in Babylone sit, ut eos qui erant in Babylone, reduceret in terram re-

(a) Quot sint restitutiones nostræ in hoc loco, non aliunde scire possumus quam ex depravatissimo veterum editionum hujusmodi et falso contextu: *Secundum autem quod pontifex erat portabat cognominis ejus Jesus, qui interpretatur Dei salus, id est, Domini salus: et est filius Josedech: quod et ipsum in linguam nostram vertitur דן, id est, Deus, דן, דן, id est, justus. Justus enim, etc.* Certo et nunc confidenter dicam

promissionis, de qua captivi abduci fuerant, et his qui erant in vinculis diceret: *Exite*. Et qui sedebant in tenebris: *Illuminamini* (Isai. xliix). Sermo vero Domini, qui factus est in manu Aggei, non solum ad Zorobabel dirigitur filium Salathiel, de quo jam diximus; sed et ad Jesum filium Josedech sacerdotem magnum. Quantum ad historiam pertinet, alter est Zorobabel de tribu regia, et alter Jesus de tribu sacerdotali. Quantum vero ad intelligentiam spiritualem unus atque idem est Dominus noster atque Salvator, rex et magnus sacerdos, cujus typum secundum id quod rex erat, portabat Zorobabel: secundum id autem (a) quod Pontifex erat, portabat homonymus ejus Jesus, qui interpretatur *Jao salus*, id est, *Domini salus* (*יורדיע*), et est filius Josedech. quod et ipsum in linguam nostram vertitur *Jao justus*, id est, *Domini justus* (*יורדיע*). Justus enim et sanctus Deus Pater, et Deus Filius, et non est in ipso iniquitas, **742** Adversus Marcionem et ceteros hæreticos, qui alterius boni, nescio cujus Dei filium, et non Creatoris, quem justum vocant, asserunt Dominum Salvatorem. Et vero est Jesus magnus Sacerdos, cui omnes Dei antistites comparati, parvi sunt et nihil. Si enim iste magnus dicitur Sacerdos, utique ad distinctionem eorum dicitur, qui minores sunt. Minores autem sunt omnes qui extra eum et post eum sunt, ut quomodo primogenitus est omnis creature, et primogenitus ex mortuis: sic princeps et magnus sit in universis sacerdotibus.

(Vers. 2.) *Hæc ait Dominus exercituum, dicens: Populus iste dicit, nondum venit tempus domus Domini edificandæ: Diligenter attende quod non Zorobabel vel Jesus dicant: nondum venit tempus domus Domini edificandæ: sed populus qui adhuc sub Dario rege constitutus, necdum jugum servitutis excusserat. Semperque qui captivitate retineantur, et egressi sunt de Jerusalem, differunt et morantur edificare templum Dei, et dicunt: nondum venit tempus domus Domini edificandæ. Et tu quando videris aliquem egressum de Ecclesia, qui traditus fuerat Satane in interitum carnis, ut spiritus salvus fieret (1 Cor. v) cogitare atque disponere, ut ædificet templum per pudicitiam, quod per libidinem ante destruxerat, et tamen diem de die trahere, dic ad eum: Vere et tu de populo es captivorum, et tu dices: nondum venit tempus domus Domini edificandæ. Qui semel decrevit instaurare templum Dei, huic omne tempus aptum est ad edificandum: nec rex diabolus potest impedire, nec hostes per circuitum, nec pietas simulata parentum, affinium, liberorum: statim ut conversus inclamareris nomen Domini, dicet: Ecce adsum.*

(Vers. 3.) *Et factum est verbum Domini in manu Ag-*

nihil pene Hieronymianum esse, sed totum Erasmusianum et Marianæum in presenti Commentario. Quod si ita est, ubi ante nostram hæc etiam extitit verus et genuinus Hieronymus, vere plus, vere doctus ac fidus interpres? *Martianus* — Olim eodem sensu erat, cognominis: *Martianus* absque aspiratione *omonymi* scribit, veteresque editiones, quod Hebraica obtruderint verba, plus satis castigata.

gei prophætæ, dicens: *Nunquid tempus vobis est ut habitetis in domibus laqueatis: et domus ista deserta? Sive ut LXX interpretati sunt, ἀνοικοδομηταί, id est, concavis. In eadem die qua supra, rursum videtur hæc visio. Et proficitibus prophætæ operibus, prophætia quoque dona succrescunt, et habito paulisper silentio, ad id quod dixerat populus: *nondum tempus domus Domini 743 edificandæ*, profertur Domini quasi cogitata responsio, et dicitur ad eos: Ergo ne tempus est, ut vos habitetis in domibus deorsum sitis, et in convallo positus: et mea domus quæ in monte est, deserta erit? sive ut babetur in Hebræo: *ut habitetis in domibus laqueatis* (id est, ornatis atque compositis, et quæ non tam ad usum sunt quam ad delicias), et habitaculum meum in quo fuerunt sancta sanctorum, et cherubim, et mensa propositionis, pluvius rigabitur, squallebit solitudine, sole torrebatur? Porro secundum anagogen: Omne tempus quo habitatio vallis eligitur, vel servitium delicias, importunum est. Unde et Stoici quibus cura est verba singula definire, tempus dixerunt esse correctionis sive efficientie: id quod significantius Græce dicitur *ἡρόνος ἐδάς ἀκαροθόστος*. Omne enim tempus in quo non virtutibus, sed vitiiis deservimus, perit, et quasi non fuerit, reputatur in nihilum. Si quis ergo de nobis, vel in convalle habitat, vel in voluptate et luxuria seculari suam contignat domum, iste templum Deo non edificat, nec habet Dominus in eo ubi caput suum reclinet: et cum vulpibus ædificet domum, habitaculum quondam Dei patitur esse desertum.*

(Vers. 4.) *Et nunc hæc dicit Dominus exercituum: ponite corda vestra super vias vestras. Non sit aliud loquentis tempus, et aliud facientis: præcepta mea statim in opus vertite: Dominus est enim omnipotens qui præcipit, et utique non leve est Dei omnipotentis imperium. Habuistis hucusque corda vestra vitiiis servientia, sine ordine, sine præceptore, quomodoque trahebant desideria, pergentes. Nunc autem Dominus vobis præcipit ut ordinetis in se charitatem, et ponatis corda vestra super vias vestras, ut nihil absque judicio et consideratione faciatis: sed semper ante pedes vestros legalis lucerna præcedat, et dicatis: *Lucerna pedibus meis lux tua et lux semitis meis* (Ps. cxviii. 405). Vel certe ita: Quia dicitis, non est tempus edificandæ domus Domini, et ipsi habitatis in habitaculis quæ sunt in ima demersa, domus autem mea deserta est: considerate, jubente me Domino, et vos in memoriam redigite quæ feceritis, et quæ passi sitis.*

(Vers. 5, 6.) *Seminastis multum, et intulistis parum comedistis, et non estis satiiati: bibistis, 744 et non estis inebriati: operastis vos et non estis calefacti. Et qui mercedes congregavit, misit eas in sacculum pertusum. Omnis labor vester qui ædificastis domus vestras et neglexistis domum Dei, non habuit eventum. Seminastis enim plura, et multo minus quam satum fuerat, congregastis: nec potestis dicere ideo famom*

secutam, quod in exereonda terra agricola cessaverit. Comeditis quoque (ne forsitan et vobis quispiam diceret voluntarium fuisse jejunium), et non estis saturati, quia parvos fructus congregaveratis in horrea. Vinum bibistis et vineis, sed non tantum ut letaretur cor vestrum, et diceretur de vobis: *Levitum exhilarat cor hominis* (Ps. cii. 15). Habuistis pallium, sed quod frigus non repelleret, nec servaret calorem. Quicumque etiam vestrum sive negotiatione sive mercenaria manu mercedes congregavit, frustra labor sine pretio laboris impensus est. Omnes enim velut si quis in pertusum sacculum mittat, pecunie defluerant. Sed et juxta intelligentiam spiritualem hi qui de Babylone reversi sunt, et necdum edificaverunt templum Dei, sed edificationem ejus quotidie differentes, dixerunt: *Nondum venit tempus domus Domini edificandæ*: nec captivi sunt, nec adhuc plena libertate donati: verum quasi in medullis quodam positi, seminaverunt multum, et intulerunt parum: comederunt et non sunt satiiati: hiberunt, et non sunt inebriati: opererunt se, et non sunt calefacti: congregaverunt mercedes, et quasi in pertusum marsupium mitterent, perderunt. Si quando videris inter multa opera peccatorum facere quempiam nonnulla quæ justa sunt, non est tam injustus Deus, ut propter multa mala, paucorum obliviscatur bonorum: sed faciet eum illa tantum metere, quæ in bonam terram seminaverit, et in sua horrea congregare. Qui autem penitus *ἀνοικοδομηταί*, iste omnino non comedit, sed fame peribit. Porro qui seminat multa, et infert paucum, comedit parum, et non in satietatem, juxta illud quod in maledictis Leviticis Dominus comminatur: *Et comeditis et non saturabimini* (Levit. xxvi. 26). Qui vero sanctus est, usque ad satietatem comedit, explebitur in illo quod scriptum est: *Justus comedens replet animam suam* (Prov. xiii. 25). Similiter qui penitus non bibit, siti peribit: sicut **745** et in Judith (si quis tamen vult librum recipere mulieris): *Et parvuli siti perierunt* (Judith. viii). Qui autem parum bibit, bibit quidem, sed non usque ad ebrietatem. Porro qui potest dicere ad Dominum: *Lalix tuus inebrians quam præclarus est meis* (Ps. cxviii. 405). Vel certe ita: Quia dicitis, non est tempus edificandæ domus Domini, et ipsi habitatis in habitaculis quæ sunt in ima demersa, domus autem mea deserta est: considerate, jubente me Domino, et vos in memoriam redigite quæ feceritis, et quæ passi sitis.

(Vers. 5, 6.) *Seminastis multum, et intulistis parum comedistis, et non estis satiiati: bibistis, 744 et non estis inebriati: operastis vos et non estis calefacti. Et qui mercedes congregavit, misit eas in sacculum pertusum. Omnis labor vester qui ædificastis domus vestras et neglexistis domum Dei, non habuit eventum. Seminastis enim plura, et multo minus quam satum fuerat, congregastis: nec potestis dicere ideo famom*

(a) Morte autem intercedente, ad illud usque capitulum non devenit, sed trigesimo secundo opus abruptum.

Hebraicam veritatem referatur ad terras, quæ [Al. quod] ambiantur Oceano, tamen secundum LXX translatores qui dixerunt: τὸ περιβάλλον αὐτοῦ, genere masculino, et non ἀστῆ, feminino, de Deo quod dictum est sentire compellimus, eo quod in vestigabilis sit ejus sapientia, et ponat Dominus tenebras latibulum suum (Psal. xvii), et non indignis quibusque ejus sacramenta prodantur. Unde et justus letatur, et dicit: *In corde meo abscondi eloquia tua, ut non peccem tibi* (Psal. cxviii, 11). Hoc pallium de multiplicis sapientie sensibus verisque contextum, non sinit forventes spiritu refrigerari, nec dilectionis calorem, Borea flante, frigescere: Qui vero medius est, et habet quidem pallium, sed qui non totus operatur: quomodo parum in horrea comportavit, et comedit, et non in satietatem, et bibit, et non in ebrietatem: sic operietur quidem sensuum operumque suorum pallio, sed non calescit. Qui autem propter nimiam animæ pauperlatem non habet pallium: ideo non habet, quia, multiplicata iniquitate, charitas refrigit in eo (Matth. xxxiv). Unde et de istiamodi homine, cuius ab alio pallium possidetur, in lege præcipitur: *Reddes ei vestimentum antequam sol occidat: quoniam pauper est, et in ipso habet spem* (Deut. xxiv, 15). Sed et hoc eis accidit qui habitabant [Al. habitant] in convallibus, sive in laqueatis domibus, 746 et dicebant: *Nondum venit tempus domus Domini edificandæ*. ut mercedes in pertusum sacculum congregarent [Isai. xl, 10, et lxii, 42]. Si quis è nobis bona operatur, et digna mercede (quam nobis redditurus est Dominus, de quo dicitur: *Ecco dominus, et merces ejus in manibus illius, reddere unicuique secundum opera sua* (Matth. xvi, 29). Et aliud Apostoli: *Si cuius opus manserit, quod superedificavit, mercedem accipiet* (I Cor. iii, 13), hic congregat conservandas mansurasque mercedes, et virtutibus virtutes semper adjungens, coacervat pecunias in sacculum non pertusum. Qui autem post bona opera non semel et bis, sed frequenter peccat, et præteritam charitatem sequentibus vitis obscurat et sordidat, iste in pertusum sacculum pecuniam congregat. Hæc autem omnia evenerunt eis qui dixerunt: *Nondum venit tempus domus Domini edificandæ*, et cum ipsi habitarent in convallibus, desertam esse domum Domini patiebantur.

(Vers. 17, 18.) *Hæc dicit Dominus exercituum: Ponite corda vestra, super vias vestras, ascendite in montem, afferite [Vulg. portate] lignum, et edificate domum: et acceptabilis mihi erit, et glorificabo, dicit Dominus. LXX: Hæc dicit dominus omnipotens: Ponite corda vestra in vias vestras, ascendite super montem et præcidite ligna (cætera similiter). Rursum vobis ego Dominus precipio, qui et prius jusseram, ut ponatis corda vestra super vias vestras, et consideretis cuncta quæ geritis, et relinquentes studium domorum vestrarum humilium, ascendatis in*

montem, ubi non sunt ligna quæ comburantur, sed quæ ad opera domus mee proficiant: et ut hoc facialis attentius, mihi seotite placitum esse quod facitis. Aiunt Hebræi sola tantum ad contigendum ligna fuisse necessaria, stantibus muris post incendium. Hoc illi. Nobis autem præcipitur, non extra vias nostras ponere corda nostra: sed quæ prius posueramus, rursum ponere in viis nostris, et postquam hoc fecerimus, ascendere de domibus, concavis in montem, ut cum pervenerimus ad montis [Al. sermonis] altitudinem, in quo necessaria ad ædificationem templi Dei ligna sunt, de omni Scripturæ sanctæ monte, in quo varia virtutum et paradisi ligna plantata sunt, præcidamus ea, et ædificemus templum Domini 747 operibus bonis et dogmatibus veritatis: quod cum fuerit extructum, placeat Domino, et [Al. ut] glorificetur in eo. Igitur quia hæc mandata sunt nobis ut ponamus corda nostra in viis nostris, ascendamus in montem rationabilem, et ad singula problemata, congrua de testimoniis Scripturarum ligna quærentes, præcidamus ea, et ædificemus domum sapientiæ in nobis: postquam enim hæc fuerit extructa, finis ædificationis ejus erit, ut Dominus glorificetur in nobis.

(Vers. 9.) *Respercistis ad amplius, et ecce factum est minus: et intulistis in domum, et exsufflavi illud: LXX: Respercistis in domum, et facta sunt pauca: et intulistis in domum, et exsufflavi illa.* Ut abjecta mora, et omni ambiguitate deposita, studiosius ædificetis domum meam, dico et aliud quod vobis acciderit, qui distulistis ædificare domum meam, non ut supra: *Seminastis multum, et quia sementem terra non reddidit, intulistis parum*; sed cum jam candesceret segetes, et messium tempus instaret, et frumenta vos tenere in manibus putaretis, messuistis vacuos culmos, et inanes stipulas sine spicaru frugibus congregastis. Plena erant aræ: spes in oculis, luctus in manibus. Sed hoc quoque ipsum quod vix de multa segete et infinitis acervis fuerat electum, intulistis in domum, et mea virtute dispersum est. Exsufflavi enim illud, et redegi ad nihilum: quia frumentum emortuum et vacui folliculi, quæ utilia esui (sunt, farinam et similan non habebant. Postest autem hoc quod dixit: *intulistis in domum, et exsufflavi illud*, et de donariis accipi que offerebant in altari, et Deus exsufflavit ea. Sed quia dixit, intulistis in domum, si ea quæ illata sunt, donaria intelligimus, utique in templo oblata dicimus. Et non nobis congruet, quia eo tempore domus Dei adhuc ædificata non fuerat: quod quidem usque hodie perisque contingit, qui habitat in ædificiis humilibus, et quantum in se est, despiciunt desolatam domum Dei, et cum possint edificare, contemunt: et quasi jam videntes maturas segetes, fructus sibi suorur operum reprimunt, et fallente spè, pro magnis vix parva reperiunt. Sed et hæc quoque parva, quæ 748 in domum et horreum

(a) Reg. ms. quæ utilia esui non sunt (suppl.) habebant) et farinam et similan non habebant.

mentis considerant, exsufflantur a sermone Dei, quasi indigna ejus custodia atque tutela. Quoties vidi ego tam in doctrina quam in conversatione de quibusdam sperata plurima: et postquam ventum est ut haberent tempus messium, id est, tempus docendi, vitamque suam in exemplum præbere populorum, de excelso precipitatos, et minus inventum in eis, quam opinio sibi omnium promittebat. Unde accidit ut paulatim, negligentia subrepente, parvum quoque ipsum quod videbantur habere, perderent. Hoc autem idcirco perpassi sunt, quia securi fuerunt in pristinis domibus suis, nec ascenderunt Scripturarum montem, ædificationis de eo dominicæ ligna cædentes, nec extruxerunt in se quotidie domum Domini: sed despicientes ejus desolationem, etiam id perdidit, quod se habere credebant. Supradicti enim mali hæc causa reddidit.

(Vers. 10.) *Quomobrem, dicit Dominus exercituum quia domus mea deserta est, et vos festinatis unusquisque in domum suam, propter hoc super vos prohibiti sunt cæli ne darent rorem, et terra continuit [Vulg. prohibita est ne daret] germen suum.* Non solum, inquit, cæli pluviam non dederunt, quibus irrigata humus fruges facit: sed ne rorem quidem matutinum, atque nocturnum, ut arentes agri, saltem humore modico temperarentur. Terra quoque devoravit, et agricolis non redditura sementem, et que sponte solet gignere, avaro sinu tenuit. Ego hunc arbitror esse rorem, de quo in benedictione dicitur ad Jacob: *Del tibi Deus de rore cæli* (Gen. xxvii, 28), et rorem Hermon qui descendit super montem Sion (Psal. cxxxii), et descendit, non de aere in quo multiplex volitat aquilarum et accipitrum et vulturum numerus: sed de celo, ut si cuius anima ardet perturbationibus, et jaculo diaboli vulnerata est, refrigeretur hoc rore, et æstus suos temperet. Quo retento, terra quoque non affert germen suum. Neque enim sine rore Christi potest ulla anima afferre frumenta.

(Vers. 11.) *Et vocavi siccitatem super terram, et super montes, et super triticum, et super vinum et super oleum, et quæcumque profert humus, et super homines et super jumenta, et super omnem laborem manuum.* Pro siccitate (a) Septuaginta παρζις, 749 id est, gladium transtulerunt: sed et in Hebraico tribus (a) litteris scriptum repert (בדב, נחש, רש, בתי, quod si hæc legimus, gladium sonat: si oreb, קדוֹבֶזֶן (Al. קדוֹבֶזֶן), quod nos trans-

(a) Nihil hoc in loco Hieronymianum apud Erasmus et Marianum, qui et παρζις, et קדוֹבֶזֶן, Græca verbo posuerunt, quam in nullo codice manuscriptorum legitur: deinde Hebraica similiter obtrudunt suo more, quorum lectio et punctuatio contraria est Hieronymo: nam illi legunt *hæreb*, ubi S. Doctor legebat *hareb*, et gladium interpretabatur: ubi vero ille legebat *hareb*, vel *Oreb*, juxta quedam exemplaria, id est, siccitatem, illi posuerunt *horeb*. Et nostra itaque præsentis editione locus Sophonis supra cap. xi explicandus est, et castigandi critici Scriptores, Bochartus scilicet, Simonius et aliqua parte Joannes Drusus, quorum meminim tom. II. MAR.

atulus siccitatem, licet melius in *arenem ventum* transferri possit. Et revera quoniam sermo de terra est, et de agrorum sterilitate, magis mihi videtur *ventus urens* in presentio loco intelligi debere, quam *gladius*: licet omnino plaga quæ propter peccata hominum inferatur, possit et pro gladio accipi. Vocata est autem siccitas, sive gladius super terram, et super montes, ut non proferant triticum, et vinum et oleum, et quæcumque sponte generat humus. Præcedente autem fame, consequuntur super homines, et super jumenta mors venit. (e) Et idem gladius vel ventus urens, omnia quæ manus hominum laboraverunt, consumit. Vocatur itaque vel inducitur vivens sermo Dei, efficax, et acutus super omnem gladium bicipitem (Heb. iv), ut anima negligens (quæ terra interpretatur arena, et magis in concavis habitare, quam domum Dei extruere desiderat) ejus mucrone feriatur, et quidquid fructuum se putat habere, disperdat. Inferitur etiam gladius super montes elevantes se ad versus scientiam Dei, et super frumentum, et vinum, et oleum, quibus quasi cibis potu et refectione, hæreticorum conciliabula deceptis populis blandiuntur: Congruè quasi dixerit panem illum esse panem luctus, et furorem draconum esse vinum eorum et furorem aspidum insanabilem: Oleum quoque, romissionem de celestibus; quo quasi unguent discipulos, et laborum præmia pollicentur, que detestatur propheta, dicens: *Oleum autem peccatoris non impingnet caput meum* (Psal. cxl). Sed et alia quæ absque auctoritate et testimoniis Scripturarum quasi traditione apostolica sponte reperiunt atque confingunt, percussit gladius Dei: homines autem et jumenta, vel λογισμοὶ σαρκῶς, id est, cogitationes et sensus earum accipiamus. Vel certe rationabiles in eis, et irrationabiles, id est, doctos et indoctos 750 pariter, et omnem laborem manuum, et juvenia eorum, et observationes varias, et chameanias, (d) id est, humi dormitiones. Qui tribus quadragesimis per annum jejunantes, ἐξαρροϋντες: humiliter animam suam, et vel maxime de Taliani radice crescente s, super hujusce modi laboribus audiunt: *Tanta passi estis sine causa.* Hæc autem universa quæ dixi, possunt de Ecclesie rectoribus intelligi, quæ edificationibus carnalem domum, liberisque suis et possessionibus providentes, non curant, vel in seipsis extruere templum Dei, vel Ecclesiam Domini, quæ (e) intecta et diruta est, instaurare: quorum sæpe vita et sermo incongruus scandalizat plurimos et de

(b) Recole quæ superius ad Sophoniam cap. ii, de varia hujusce vocabuli pronuntiatione, atque adeo significata observamus.
(c) In Reg. ms. mors venit, id est, gladius, vel ventus urens, etc. Paulo quoque post, gladium accipitrem, pro bicipitem, legitur.
(d) Glossema istud, id est, humi dormitiones, Reg. ms. Mox ἐξαρροϋντες: reposuimus ex mss. pro ἐξαρροϋντες.
(e) Rescribimus infecta ex Reg. ms. pro vulgati libri infecta præerebant. Mox idem mss. bono æque sensu, quorum et vitæ sermo congruus scandalizat, etc.

Ecclesia ejicit, et ad solitudinem perducit domus Dei. Nec hæc dicimus quo universos generaliter accusamus, sed quod in omni officio et gradu sint alii qui ædificant, et alii qui destruant templum Dei, et propter eorum vitium nec colli rorem, nec terra dei germen, siccut humus, montes areant, triticum, et oleum, et omnia quæ terra gignit, homines quoque ipsi et jumenta, et universus labor manuum, secante gladio, et siccitate, vel vento urente disperant.

(Vers. 12.) *Et audivit Zorobabel filius Salathiel, et Jesus filius Josedeæ sacerdos magnus, et omnes reliquæ populi vocem Dei* (Vulg. addit Domini) sui, et verba Aggæi prophætæ, sicut misit eum Dominus Deus eorum ad eos, et timuit populus a facie Domini. Diligenter attende, propter duas intelligentias Salvatoris in Zorobabel duce et Jesu sacerdote (ipse enim et rex est et sacerdos) quod non dixerit, Zorobabel et Jesus timuerunt, sed, audientibus Zorobabel et Jesu et populo verba Aggæi prophætæ, quæ verba sunt Domini, solus populus timuit a facie Domini, id est, sola multitudo, quæ necdum in unum et perfectum virum venerat, nec spiritui copulatus id (a) esse meruit quod spiritus. Timuit autem populus a facie Domini, sciens quod facies Domini super facientes mala, ut perdat de terra memoriam eorum (Psal. xxxiii).

(Vers. 13.) *Et dixit Aggæus nuntius Domini, de nuntiis 751 Domini, populo dicens: Ego vobiscum sum, dicit Dominus.* (b) Quidam putant et Joannem Baptistam, et Malachiam, qui interpretatur *Angelus Domini*, et Aggæum quem nunc habemus in manibus, fuisse angelos, et ob dispensationem et jussionem Dei assumpsisse humana corpora, et inter homines conversatos. Nec mirum hoc de angelis credi, cum pro salute nostra etiam Filius Dei humanum corpus assumpserit: et ob hanc causam etiam de apocryphis præbent testimonium, ubi dicitur: Quod Jacob, qui postea vocatus est Israel, angelus fuerit, et prophætæ supplantaverit fratrem in ventre matris suæ (Gen. xxv et xxxii). Joannem quoque ad vocem Mariæ matris Domini, exultasse in utero Elizabeth (Lucæ i): et omnium rationabiliū unam esse naturam: et ob hanc causam homines qui placuerunt Deo, æquales angelis fieri. Hoc illi sentiant. Ceterum nos nuntium Domini, id est, angelum, qui Hebraice dicitur MALACH (מלאך) simpliciter prophetam dictum recipiamus ab eo, quod Domini voluntatem populo nuntiaverit, sive quia in multis locis Dominus noster atque Salvator angelus Dei dicitur, sicut ibi: *Magni consilii Angelus* (Isai. ix, 6), typum Salvatoris dicitur in Aggæo præcurrisse. Porro quod ait, *nuntius*

(a) Ms. Regina, nec spiritui copulatus id erat, quod spiritus.

(b) Nimirum Origenes tomo secundo in Joannem, cuius argumentum mox totidem pene verbis Hieronymus recitat, nosque inferius adducemus ad proœmium Commentariorum in Malachiam. Quam vero ab eo longe S. pater abhorret, tota ferme ejus evinçit epistola ad Evangelium de Melchisedech, in nos-

Domini, de nuntiis Domini, tale est quasi dixisset, propheta de prophetis. Quod ait, *nuntius Domini populo dicens: Ego vobiscum sum dicit Dominus*, non loquitur ad Zorobabel et Jesum, cum quibus et in quibus semper erat Dominus (semel enim eos diximus secundum diversas intelligentias in persona Salvatoris accipi), sed ad populum qui timuerat a facie Domini. Quia populus erat, necdum ad Dei venerat charitatem, quæ foras mittit timorem. Accipit ergo populus pro Dei timore mercedem, ut Dominus cum illis sit, et est sensus: Ego ero vester adiutor, ædificate domum meam, quæ in vobis destructa est: me in medio vestri constituto, nemo ædificationem vestram prohibere poterit.

(Vers. 14.) *Et succitavit Dominus spiritum Zorobabel, filii Salathiel, ducis Juda, et spiritum Jesu filii Josedeæ sacerdotis magni, 752 et spiritum reliquorum de omni populo: et ingressi sunt, et facièbant opus in domo Domini exercituum Dei sui: in die vicesima quarta mensis, in sexto mense, in anno secundo Darii regis.* Pro duce Juda, Septuaginta transtulerunt, de tribu Juda, et supra, opera: cætera similiter. Ubicumque autem nos ponimus. *Dominum exercituum*, illi diverse aut *Dominum omnipotentem* aut *Dominum sabaoth*, aut *Dominum virtutum* interpretantur. Succitatur ergo spiritus Zorobabel et spiritus Jesu, interim secundum litteram, ut regnum et sacerdotium ædificent templum Dei. Succitatur etiam spiritus populi, qui in eis ante dormiebat, non corpus, non anima: sed ut diximus, spiritus qui magis edificare scit templum Dei. *Et ingressi*, foris enim fuerant, *faciebant opera*, quæ digna erant penetralibus domus Domini: in eodem anno Darii regis et supra, in eo mense qui et in principio positus est: sed non in eodem die. Ibi enim unus dies mensis ponitur: hic vero vicesimus quartus, ut inter primum diem, quo Dominus loquitur per Aggæum, et vicesimum quartum, quo ingressi sunt, et facièbant opus in domo Domini, viginti duo dies medi fuerint, quot et litteræ sunt apud Hebræos. Necesse enim habuerunt doceri quæ essent elementa principii sermonum Dei, qui eos prohibere dicit, *Nec dum venit tempus domus Domini ædificandæ*, et habitare in domibus concavis, et ut supra dixi, in ima demergi. Provocarentur vero ponere corda sua super vias suas, et memissent propter negligentiam quanta perperissi fuerint. Et ut ascenderent in montem, et cæderent ligna, et ædificarent domum Domini, et non paterentur eo que fuerant ante perperissi. Denique in his viginti et duobus diebus, timuit populus a facie Domini, et ingressi sunt in die vicesimo quarto mensis, in sexto mense anno secundo

tra reconensione 73, Iam 122 ad Algasiam questione 1, U plane adeo injuriosi Hieronymo sint, qui vel ex hoc Commentarij loco, ut olim Rufinus Invektiv. 1, vel ex apocrypho opere commentariorum in Psalmos, ut Genebrardus, huic cum adhesionem errorum putant. Plura inferius ad Malac. cap. 1 dicenda hæc de re nobis sunt.

Darii regis, et facièbant opus in domo Domini exercituum Dei sui. Præcipitur autem nobis, ut edificari possit domus spiritualis in sacerdotium sanctum, ad offerendas spirituales victimas placentes Deo, tales nos præbere 753 ut suscitetur in nobis Spiritus sanctus, et ingrediamur in domum Domini, et faciæmus opera Domini. Jam enim Zorobabel de genere David, et Jesus sacerdos in æternum suscitatus est a Patre in virtute, secundum spiritum sanctificationis de resurrectione mortuorum, ut ille præsit operi: nos vero faciæmus, ipso adjuvante et disponente. Quæ tamen opera Dei facere aut non possumus, nisi timeamus a facie Domini, et credamus, et ingrediamur templum Dei, et ea quæ domui Dei digna sunt perpetremus. Quoniam vero adhuc in sæculo sumus, et tempus ædificationis nostræ sub Dario rege versatur, in quo generationi, conjugis carnique servitur: idcirco in sexto numero quo factus est mundus, et in secundo anno qui dividit unionem (materia enim in qua mundi reparatio sobolisque consistit, duplicem numerum diligit), ingredimur domum Domini, et utroque populo congregato, extruimus templum Dei. Ex (a) duobus enim duodecim numeris, vicesimi quarti numeri summa consistit: quia tam ex circumcissione quam ex gentibus, Christi Ecclesia prima quæ eversa fuerat, ædificata est. Sed et hoc possumus dicere, quia octavus numerus qui sanctus est, et in veræ circumcissionis typo accipitur, tripliciter vicesimum quartum numerum facit, figuratiter nos docemur, ut ædificemus domum Domini in amputatione carnis, et vitiorum circumcissione, et veram puritatem esse credamus in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. Porro alius sexies quartum supputavit numerum, et quatuor refert ad elementa mundi, ex quibus subsistimus; sex vero ad conditionem mundi, in quo ipsa elementa versantur. Et dicit: quia adhuc in materia sumus, et gravi corpore circumdamur, et servimus generationibus, extruere quidem nos templum, et intrare in domum Dei, et quasi de somno gravi suscitari spiritum nostrum; sed adhuc in vicesimo quarto die idipsam facere.

(Cap. II. — Vers. 1 seqq.) *In septimo mense, vicesima et prima mensis, factum est verbum Domini in manu Aggæi prophætæ dicens: Loquere ad Zorobabel, filium Salathiel, ducem Juda, 754 et ad Jesum filium Josedeæ sacerdotem magnum, et ad reliquos populi, dicens: Quis in vobis est derelictus, qui vidit domum istam in gloria sua prima? quid vos videtis hanc nunc? numquid non ita est quasi non sit in oculis vestris? Et nunc confortare, Zorobabel, dicit Dominus, et confortare, Jesu filii Josedeæ, sacerdos magne, et confortare, omnis populus terræ, dicit Dominus exercituum, et facite: quoniam ego vobiscum sum, dicit Dominus exercituum. Verbum quod pepigi vobiscum cum egredimini de terra Ægypti, et spiritus meus erit in medio vestrum, nolite timere. Quia hæc dicit Dominus exercituum, adhuc unum modicum est, et ego commovebo*

(a) Melior utique lectio sit, quam et Victorius probat, ex his enim duodecim numeris.

caelum et terram, et mare et aridam, et movebo omnes gentes. Et veniet desideratus cunctis gentibus, et implebo domum ista gloria, dicit Dominus exercituum. Meum est argentum, et meum est aurum, dicit Dominus exercituum. Magna erit gloria domus istius novissimæ, plusquam prima, dicit Dominus exercituum. Et in loco isto dabo pacem, dicit Dominus exercituum. Eodem anno, sed mense septimo, in quo solemnitates [Dei Al. die] sunt prima et vicesima die mensis, id est, completis tribus hebdomadibus, et perfecta in mysterio Trinitatis requie, tertio factum est verbum Domini in manu Aggæi prophætæ, qui continuo labore sudabat, ut semper in eo sermo Dei haberet (b) accessum. Præteritorum enim obliviscens, et in futurum se extendens (Philipp. iii), ita quodotie laborabat, quasi precedentium operum nihil haberet. Dicitur ergo et: Loquere ad Zorobabel, et ad Jesum, et reliquum populum, qui viderunt antiquam domum Dei, et nunc intersunt instaurationi ejus, numquid ad comparationem prioris, non talis est ista quæ cernitur, ut quodam modo non esse videatur? Verum nolite desperare, nec lassas manus dimittite, sed et tu, Zorobabel et tu, Jesu, et omnis popule, confortamini, et facite opus in domo mea: Ego enim sum vobiscum, et sermo meus quem pepigi vobiscum, cum egredimini de terra Ægypti. Et spiritus meus non recedet a vobis: nolite timere, ego sum qui jubeo Dominus omnipotens, cuius dixisse, fecisse est.

Quando primum testamentum 755 dabam, et in Sina monte sum visus, commovi caelum et terram, et mare Rubrum, et deerunt, ut vobiscum ponerem Testamentum; nunc autem pollicor vobis me adhuc semel caelum et terram, et mare et aridam commoturum, ut illis commotis, moveantur omnes gentes, et veniant juxta LXX quæ electa sunt Domini de cunctis gentibus; juxta Hebraicum vero, *veniet desideratus cunctis gentibus* Dominus noster atque Salvator. Tunc implebo domum istam gloria majore quam priorem, et semper vobis addam, dicit Dominus omnipotens. Et ne forsitan sponseorem putetis infirmum: meum est aurum, et meum est argentum, et meæ sunt cunctæ opes. Ego in ornamentum templi aurum argentumque donabo, ut major fiat hujus domus gloriæ quam prioris. Et quia difficile videtur quod pollicor et humana infidelitas ad majora promissa semper hæsit, propterea rursum dico qui promitto, Dominus omnipotens sum. Porro quia scio ad ædificationem inelyte domus, et quæ superatua sit domum pristinam, nihil ita facere, ut pacem, idcirco et hanc spondeo. Dabo enim in loco isto pacem, dicit Dominus exercituum: ut pax quæ exsuperat omnem sensum, custodiat domum meam, et sit in pace locus meus. Hæc interim παραρητοιχίαι; expositionis lineæ duxerunt, ut ex his ad sublimiorem intelligentiam, etiam nobis tacentibus, prudens lector ascendant. Fit ergo sermo Dei ad eos qui operari cœperant in domo Domini omnipotentis, jam in requie, id est,

(b) Ms. Regina, habere ascensum.

in mense septimo, et in Trinitatis plenissimo sacramento, vicesima prima mensis, et ad Aggæum Dei festa celebrantem, qui rorsum manum suam sermoni Domini preparaverat, et dicit ad eum: Loquere ad Zorobabel de tribu Juda, et ad Jesum sacerdotem magnam, qui pro nobis et homo fieri dignatus est et Sacerdos, et ad reliquias populi: ad comparationem enim totius orbis, (a) parva pars fuit in principio credentium. Igitur quæ locutus sit audiamus. Fuit quondam in Israel domus Dei, qui nunc ita deserta est, ut nec fuisse credatur; ex 756 quo quæ fuerat dicta, (b) facta est non dilecta, et qui non populus Dei, cepit esse populus Dei. Et est domus illa quondam gloriosa: nunc in conspectu Zorobabel et Jesu et reliquiarum populi quasi non sit. Hoc autem non solum de templi ædificiis quæ cernimus corruisse, accipere debemus; sed de omnibus quæ quondam præclara habuere Judei. Verumtamen quia facta est prior domus quasi non subsistens, provocatur Zorobabel dux, et Jesus sacerdos, ut regnum Christi, et sacerdotium roberetur, et populus ejus qui quondam terræ fuit populus, faciat opera in domo Domini, et sciat Deum sibi esse presentem: faciat quoque verbum, quod pepigit Dominus cum eis quando egrediebantur de terra Ægypti. Atque ultimam et nos egrediamur de Ægypto, ut verbum testamenti quod accepimus, impleamus. Reprimittit quoque Dominus Deus his qui faciunt opera in domo ejus, et implent quem accipere sermonem, spiritum suum, dicens: *Et spiritus meus erit in medio vestrum*. Sacramentum certitè Trinitatis: Ego sum vobiscum, et spiritus meus, et Verbum, in quo posuit testamentum cum egredierimini de Ægypto. Quod autem dicit in medio vestrum, juxta illud sentiendum est, quod in Evangelio scriptum legitur: *Medius enim vestrum stat, quem vos nescitis, qui post me venit* (Joan. 1, 26). Hæc ergo dicit Dominus exercitum ad vos qui videtis domum prioram sic esse quasi non sit. Movi cælum, quando de cælo audita est vox mea. Movi terram, quando priori populo tradidi Testamentum; et in adventu meo, caligo, turbo, tenebræ cernebantur. Movi mare Rubrum, quando viam præbui populo transeunti. Movi aridam, vel Ægyptum per plagas cultu Dei vacuum, vel solitudinem per quam quadraginta annis (c) circumduxi populum. Hæc adhuc semel movebo. Quod factum cernimus in adventu Domini Salvatoris. Tempore quippe passionis ejus, fugiente sole, cælum motum est et tenebræ factæ sunt super omnem terram ab hora sexta usque ad horam nonam (Matth. xxvii. et Luc. xiiii). Mota est terra, et saxa scissa sunt, 757 et sepulcra reserata; motus est mare dracone qui in eo erat interfecto; mota est et arida, infertuosa quondam gentium solitudo. In hoc autem universitatis tremore, commotæ sunt etiam

(a) Idem ms., *quota pars fuit, etc.*

(b) Solemni amanuensium lapsu e Victorii editione exciderunt verba, *facta est non delicta*.

(c) Denuo enim ms., *quadraginta annis populus circumduxit*.

omnes gentes; quia in omnem terram exivit sonus apostolorum Domini, et verba eorum penetraverunt usque ad terminos orbis terræ (Psal. xviii). Ob id autem omnes motæ sunt nationes, ut ex earum motu (d) veniret electa gentium multitudo, et quæ ubicunque præclara sunt. Verbi gratia, electa de Corintho, quia multus erat in ea populus Dei. Electa de Macedonia, quia grandis in Thessalonica Dei Ecclesia congregata, non habebat necessarium ut de charitate doceretur (I Thess. 14). Electa de Epheso, ut arcana Dei et nullis antea revelata sacramenta cognoscerent. Quid plura? omnes gentes commotæ sunt, ad quas Salvator apostolos miserat, dicens: *Euntes, docete omnes gentes* (Mat. xxviii, 29), et ex multis vocatis pauci electi, primitivorum Ecclesiam construxerunt. Unde et apostolus Petrus: *Salutate vos*, inquit, *quæ in Babylone est electa, et Marcus filius meus* (I Pet. v, 15), et Joannes: *Senior*, inquit, *electæ dominæ*; ac deinde filios memorat electæ. Commotis ergo gentibus, quas quidem possumus et contrarias accipere fortitudines, non valentes splendorem Domini suscinere, venerunt electa omnium gentium, et repleta est gloria domus Domini, quæ est Ecclesia Dei viventis, columna et firmamentum veritatis. Hæc secundum LXX. Cæterum in Hebræico melius et significantius habetur ut supra posuimus: *Et movebo omnes gentes, et veniet desideratus cunctis gentibus*. Vere enim postquam ille venit, impleta est gloria domus Domini. Et respondit Dominus distat a servo, tantum domus (e) Domini melior est, cui præest Dominus, a domo prioræ cui præfuit servus. Quod autem ait: *Meum est argentum, et meum est aurum, dicit Dominus exercitum*, non puto quemquam existimare quod de argento loquatur et auro quæ a divitiis et regibus possidentur. Hoc enim modo, non solum argentum et aurum Dei est quasi Creatoris; sed et cætera metalla, æs, stannum, plumbum, et quod domat 759 omnia ferrum. Sed ego argentum, quod domus Dei ornatur, existimo eloquia Scripturarum, de quibus dicitur: *Eloquia Domini eloquia casta; argentum igne examinatum, probatum terræ purgatum septuplum* (Psal. xi, 7); et aurum quod in occulto sanctorum sensu, et in cordis versatur arcano, et splendet vero lumine Dei, quod et Apostolus de sanctis, qui super fundamentum Christi ædificant, sensitise perspicuum est, aurum, argentum, lapides pretiosos (I Cor. iii); ut in auro sensus occultus sit, in argento sermo (f) decens, in lapide pretioso, opera Deo placentia. His metallis illustrior fit Ecclesia Salvatoris, quam quondam synagoga fuerat; his lapidibus vivis ædificatur domus Christi, et pax ei præbetur æterna. Porro quod sequitur in Septuaginta: *Et pacem animæ in acquisitionem omni qui*

(d) Ferme rectius in eodem ms., *venirent electa gentium, et quæ ubicunque præclara sunt*.

(e) Vacat hic loci in Regim. ms. vox, *Domini*.

(f) Victor. sermo dicens; ferme rectius in Regim. ms. sermo decens.

creatur ut suscitetur templum istud, quasi superfluum A opus congruum templo Dei, et audivit mysterium: Movebo omnes gentes et veniet desideratus cunctis gentibus, et plenus est vaticinio; propterea (d) totus ad Aggæum fit sermo Domini. De vicesima quarta die et secundo anno jam diximus: Noni mensis numerus qui hic additur, nunquam in bonam partem legitur. Pascha immolat populus, et alias celebrat festivitates; omnis ejus solemnitas die finitur octavo, nec ad nonam pervenit. Qui agnum pascha præparant, transacta die nona, incipiunt præparare. Dies quoque propitiationis et expiationis mensis septimi, post diem nonam celebratur. Et in Jeremia (Cap. xix et lxi), sicut legitibus poterit esse manifestum, Jerusalem nono anno a Babiloniis oppugnatur. Quia igitur propheta de immunditia populi futura 760 erat; idcirco secundo anno Darii nonus mensis Jungitur Rursus quia datur locus penitentia post immunditiam correptionem, vicesima quarta die sermo Dei fit ad Aggæum prophetam, ut quasi ex persona Domini questionem a sacerdotibus seiscitetur ex lege venientem, et dicitur ei: *Interroga sacerdotes legem, dicens*. Simulque considera sacerdotium esse officii, de lege interroganti respondere. Si sacerdos est, sciat legem Domini: si ignorat legem, ipse se arguit non esse Domini sacerdotem. Sacerdotis enim est scire legem, et ad interrogationem respondere de lege. Quod quidem et in Deuteronomio (Cap. 17) legitimus, ut si ubi in uribus Israel quæsitio fuerit exorta inter sanguinem et sanguinem, inter iudicium et iudicium lepram et lepram, contradictionem et contradictionem, eant ad sacerdotes atque Levitas, et ad pontificem qui in diebus illis fuerit constitutus, et querant ab eo legem Domini; quibus respondentibus, faciunt quod jubentur. Quod si non fecerint, exterminentur de populo suo. Et ne forsitan in veteri solum Instrumento hæc præcepta videantur; loquitur et Apostolus ad Timotheum, episcopum non solum irreprehensibilem esse debere, et unius uxoris virum, et sapientem, et pudicum, et ornatum, et hospitalem, sed etiam doctorem (I Tim. iii). Et ne casu hoc dixisse videretur, ad Titum quoque super presbyteris (quos et episcopos intelligi vult) ordinandis, eadem cautela servatur (Tit. 1, 5 seqq.). Propter hoc reliqui te Crete, ut quæ resida erant corrigeres et ordinares per civitates presbyteros sicut ego præcepit tibi; Si quis est irreprehensibilis unius uxoris vir, filios habens fideles, non (e) in accusatione luxurie vel in subiectione. Oportet enim episcopum irreprehensibilem esse sicut dispensatorem, non procacem, non iracundum, non violentum, non percussorem, non turpis lucri cupidum; sed hospitalem, pudicum, benignum, iustum, sanctum, continentem,

(Vers. 11 seqq.). In vicesima et quarta noni mensis, in anno secundo Darii (Vulg. addit Regis) factum verbum est Domini ad Aggæum prophetam. dicens: *Hæc dicit Dominus exercituum; interroga sacerdotes legem, dicens: Si tulerit homo carnem sanctificatam in ora vestimenti sui, et tetigerit de summitate ejus panem, aut pulmentum, aut vinum, aut oleum, aut omnem cibum; numquid sanctificabitur? Respondentes autem sacerdotes, dixerunt: Non. Et dixit Aggæus: Si tetigerit pollutus in anima ex omnibus his, numquid contaminabitur? Et responderunt sacerdotes, et dixerunt: contaminabitur. Et respondit Aggæus, et dicit: Si tetigerit immundus in anima de omnibus his contaminabitur. Et responderunt sacerdotes, et dixerunt: contaminabitur. Et respondit Aggæus, et dicit: Si populus iste, et sic gens hæc coram me, dicit Dominus et sic omnia opera manuum eorum, et omnia quæ obtulerunt tibi, contaminata erunt LXX: Vicesima et quarta noni mensis, anno secundo sub Darii, factus est sermo Domini ad Aggæum prophetam dicens: *Hæc dicit Dominus omnipotens; interroga sacerdotes legem, dicens: Si sumperit homo carnem sanctam in summitate vestimenti sui, et tetigerit summitas vestimenti ejus panem, aut cocionem, aut vinum, aut oleum, aut omnem cibum; si sanctificabitur? Et responderunt sacerdotes, et dixerunt: 759 Non. Et dixit Aggæus: Si tetigerit immundus in anima de omnibus his contaminabitur. Et responderunt sacerdotes, et dixerunt: contaminabitur. Et respondit Aggæus, et dicit: Si populus iste, et sic gens hæc coram me, dicit Dominus et sic omnia opera manuum eorum. Et quicumque appropinquerit (a) tibi, contaminabitur, propter munera eorum matutina dolebunt a facie militiarum suarum et odoratis in portis arguentes. Propterea et Septuaginta interpretum editionam posuimus, quia in quibusdam verbis dissonant videbantur. Et hoc quod dicitur: *Propter munera eorum matutina, dolebunt a facie militiarum suarum, et odoratis in portis arguentes*, nec in Hebræo, nec apud alios interpretes invenitur. Notandum quod in (b) isto loco: *In vicesima et quarta die mensis noni anno secundo*, non ut supra tertio vice dicitur: *Factum est verbum Domini in manu Aggæi prophete*; sed ad Aggæum prophetam. Ibi enim (quia adhuc (c) protectum habebat et opera tantum munda, cor autem illius necdum plenam sapientiam receperat; sive quia habitabat adhuc inter eos, qui dicebant: *Nondum venit tempus domus Domini edificandæ*) in operibus tantum ejus sermo factus est Domini. Hic autem quoniam jam templi facta sunt fundamenta et ingressus est populus cum principibus in domum Dei, et facti**

(a) Rescripsimus *ibi*, ex Regim. ms. juxta Græcum textum, *ἐγγύς ἐξεί* appropinquerit tibi, pro quo Martianus *tibi* legit.

(b) Regim. ms., *Notandum autem, quod in quarto loco, etc.*, rectius, ut videtur.

(c) Idem ms., *quia adhuc prophetiam habebat*.

(d) Victorius, fortasse rectius, *ad totum Aggæum sermo fit Domini*.

(e) Hæc ex antiqua Vulgata recitat Hieronymus ut probant voces sequentes *insubielos, consolari in doctrina sana*, etc., quæ leguntur in omnibus codicibus mss., ut nos edidimus. MART.

habentem in doctrina sermonem fidelem: ut possit consolari in doctrina sana, et eos qui contradicunt arguere. Sicut enim multi et non subjecti, vaniloqui, et seductores, et maxime qui de circumcissione sunt, **761** quibus oportet imponere silentium. Hæc prolixius posui, ut tam ex veteri, quam ex novo Testamento, sacerdotum esse officium noverimus, seire legem Dei, et respondere ad que fuerint interrogati. Nec simplicitatem et ciborum continentiam in magistro sufficere: nisi quod ipse facit, possit et alios erudire. Certe quia responsuros putat: hoc eorum esse qui se ab adolescentia preparant ad docendum, frequenter autem iudicio Domini, et populorum suffragio in sacerdotum simplices eligi: saltem illud habeant, ut postquam sacerdotes fuerit ordinati, discant legem Dei, ut possint docere quod didicerint, et augeant scientiam magis quam opes, et non erubescant a laicis discere, qui novitiam que ad officium pertinent sacerdotum: magis que noctes et dies in Scripturarum tractatu, quam in ratiociniis et supputatione consumant. Quid est autem quod ex persona Domini Aggæus interrogat sacerdotes? Si tulerit homo carnem sanctificatam in ora sive in summitate vestimenti sui, et tetigerit de summitate eius panem, aut pulmentum, aut vinum, aut oleum, aut omnem cibum, numquid sanctificabitur? Antequam de questione tractemus, debemus interim juxta litteram nosse, quid sit caro sanctificata et quid sit immundus in anima. Hostia que immolabatur in altari carnes illius sanctæ erant et inter ipsas sanctificatas carnes erant multa diversitas. Alias enim sacerdotes in templi adytis comedeant: alias propinqui eorum domi: alias hi qui de sacerdotibus videbantur esse maculati: alias Israelite qui nullam habebant immunditiam. Hujus diversitatis plena ratio in Levitico dicitur. Immundus autem in anima dicebatur, qui corpus hominis mortui attigerat. In quo animadvertendum, quamdiu anima in corpore sit, immundum non esse corpus humanum: statim vero ut spiritus vegetans artus recesserit, immundum fieri quod terrenum est, sicut in eodem Levitico scribitur: *Et ait Dominus ad Moysen, dicens: Dic sacerdotibus filiis Aaron, et dices ad eos: In animalibus non contaminabuntur in gente sua: sed in cognatis qui appropinquant eis, super matre, et super patre, et super filiis et fratribus, et super fratre et sorore sua virgine que **762** appropinquat ei, et non est tradita viro: super his non contaminabitur, et non polluetur repente in populo suo in contaminationem sui (Levit. xxxi, 1, 2). Considera his præcipi sacerdotibus non ingredi ad quemlibet mortuum, nisi ad eos cognatos et propinquos, de quibus supra dictam est. Sacerdos autem magnus, id est pontifex, plus aliquid habebat a cæteris sacerdotibus: et nec pietas illum, nec affectus flectere poterat, ut immundus fieret in supradictis nominibus. Ait enim Scriptura: *Et super omnem animam que mortua est non ingredietur: super patre suo, neque super matre, sua, et non contaminabitur.* Sciens ergo quid sit caro*

sanctificata, et immundus in anima, videamus propheta quid querat. Si homo quicumque, non hic de Pontifice dicitur, aut de sacerdote, aut de Levita; sed quilibet homo: ubi persona non ponitur passim omnibus licet carnem tangere. Si tulerit, inquit, carnem sanctificatam et ligaverit in summitate vestimenti sui, et ipsa summitas vestimenti panem tetigerit, aut quamlibet aliam coctionem, aut vinum, aut oleum, aut omne extra hæc quo homo vesci potest, nunquid panis, aut vinum, aut oleum aut omnis cibus, tactu vestimenti in quo caro sancta ligata est, sanctificari potest? Et respondentes sacerdotes dixerunt: Non potest, hoc est, nihil eorum sanctificabitur de quibus queris; sed ita unumquodque permanebit ut fuerat. Rursam alia questio proponitur sacerdotibus: quod scilicet bene responderint ad superiorem, et quasi similitudo problematis coaptatur, in qua imperitus facile labi potuit. Da enim aliquem nescire legem, et sicut respondit de sanctificata carne non sanctificari panem, aut pulmentum, aut vinum, aut oleum, aut omnem cibum, et in hoc æque respondebit, et dicit: Pollutum in anima non contaminare ea que sancta caro sanctificare non potuit. Interrogat igitur, et dicit: Si tetigerit is qui pollutus in anima est, hoc est, qui contagione mortui est immundus electus, ex his omnibus, panem videlicet aut pulmentum, aut vinum, aut oleum, aut reliquos cibos; numquid ex contactu eorum hæc que tetigerit polluetur? Et responderunt sacerdotes, quorum princeps erat Jesus filius Josedec, unde et legem noverant **763**, et C dixerunt contactu ejus, qui immundus est, omnia que ab eo contacta sunt pollui. Et respondit Aggæus et dixit, de superioribus tacens, quod sanctificata caro cæteros cibos sanctificare non possit et de secunda tantummodo questione sermonis sui texens occasionem: *Sic populus iste, et sic gens ista ante faciem meam, dicit Dominus: Qui immundus est in anima et mortuorum tetigerit, omne quod tetigerit, et quod obtulerit mihi, immundum erit. Quod autem dicit secundam litteram, hujusmodi est: O popule, qui altari tantum exstructo et diruta domo mea, hostias mihi offers in altari, et victimis ejus et carnibus te sanctificari putas: scio non tam sanctificari te ex hostiis que, templo diruto, tibi prodesset non poterunt: quam contaminari omnia opera tua, et cuncta que agis, ex eo quod negligis et tuam magis domum quam meam exstruere conatus es. Sanctum quidem est quod offertur in altari; sed non tam sanctificaris ex hostiis, quam ex eo quod in convallibus habitas, et interius mortuis operibus pollueris. Hæc juxta historiam: quamquam spiritalis in ea intelligentie linee duxerimus. Cæterum secundum ἀνεπισημένους Ecclesiasticus vir qui immolavit agnum immaculatum et anniculum, et indutus est Christo, si tulerit de carnibus ejus, et ligaverit in summitate vestimenti sui, et ipsa summitas tetigerit Scripturarum panem qui confirmat corda credentium; aut coctionem, apostolicas Epistolas, que quasi veteris Legis carnes concidunt et decoquant.*

et conditas præbent esui; aut vinum quod lætificat cor hominis; aut oleum, in quo exhilaratur facies audientis; aut omnem cibum: lac, quo aluntur Corinthii (1 Cor. 2), et olera quibus vescuntur infirmi (Rom. xiv, 3), et cætera his similia: non statim quasi sanctificata ea comedent quibuscumque data fuerint. Non enim ex eo quod dicuntur; sed ex eo quod suscipiuntur, sanctificant audientes: quia multi auditores (a) legis sunt, et non factores. Sed et ob id puto hæc univereæ que dixi, ex tactu vestimenti ad vescentes nequaquam sanctificata deferri, quod summitate tantum pallii continguntur; et sanctificata carnes intrinsecus, humorem, sanguinem, venas **764**, nervosque non norunt. Sicut igitur summitas vestimenti dominici, et levis tactus non sanctificat, nisi eum qui comederit carnes agni, et sanguinem ejus biberit: sic contrario immundus in anima, perversæ queque doctrine, quodcumque tetigerit, immundum faciant necesse est. Habent enim in sacramentis panem, et vinum, et oleum, et omnem cibum; sed sacramenta eorum quasi panis luctus, omnes qui ea tetigerint, contaminantur. Legunt et ipsi Scripturas, et quasi de Scripturarum testimonio conspergunt panem, et tota nocte in cibano coquant illum; sed cum ad vescendum datus fuerit, comedentes ad insaniam provocat. Habent pulmentum et coctionem, conantes juxta perversitatis suæ sensum mystica queque de Scripturis texere, et quasi coquere, et condire carnes agni, sed coctio illi perditio est. Habent et vinum, sed non de vinea Sorec, et quam plantavit Dominus in Jeremia, electam et totam veram (Jer. 17) : sed de vinea Sodomorum. Habent et oleum quod de veteris et novæ Scripturæ testimoniis violenter expriment, et quasi in refectorem deceptis et lassis mentibus pollicentur; sed detestatur illud sanctus, et dicit: *Oleum autem peccatoris non impinguet caput meum* (Ps. cxl, 5). Habent et diversos cibos, multiplices videlicet variarum ὑποθηκῶν diversosque tractatus, quos quia immundi sunt qui scripserunt, et immundo ore prolati sunt, omnis qui tetigerit, immundus fiet, et in eorum trahetur errorem. Unde respondit Aggæus, qui scit differentias solemnitatum, et ob id festi sortitus est nomen: Sic populus iste et sic gens ista, Judæorum videlicet, atque gentium, et hæreticorum omnium in conspectu meo, dicit Dominus: Omne quod fecerint, quod mihi obtulerint, vel vota pro salute, vel pacifica, vel pro peccato, vel pro delicto, vel in holocaustum, sive elemosinas, sive jejunia, sive victus continentiam, et corporis castitatem, contaminata erunt in conspectu meo. Quamvis enim sancta videantur specie sui quæ offeruntur a talibus: tamen quia tacta sunt ab eo qui pollutus in anima est, omnia polleuntur.

(Vers. 17 seqq.) **765** *Et nunc ponite corda vestra ad hæc et supra: antequam poneretur lapis super lapi-*

(a) Deerat penes Martianæum, legis: id genus alia passim restituiimus

*dem in templo Domini. Cum accederetis ad æcerum viginti modiorum, et fient decem, et intraretis ad torcular, et exprimeretis quinquaginta lagenas, et fiant viginti. Percussis vos vento urente, et aurigine, et grandine omnia opera manuum vestrarum, et non fuit in vobis qui revertetur ad me, dicit Dominus. LXX: Et nunc ponite super corda vestra a die hæc et supra, antequam poneretur lapis super lapidem in templo Domini, qui eratis quando mitebatur in cypselum hordeiviginti sata, et fiant decem sata hordei: et ingrediamini torcular, ut hauriretis quinquaginta amphoras, et fiant viginti. Percussis vos sterilitate, et corruptione aeris, et grandine omnia opera manuum vestrarum: et non revertis estis ad me, dicit Dominus. Licet omnia que obtulistis mihi in altari, quia templum, non edificaveratis, contaminata fuerint (sine extructione quippe templi, donum omne pollutum est): tamen nunc te hortor, o popule, ut sensu ad præterita revertaris, consideres que facta sint, hoc est, et ab hæc die vicesima quarta noni mensis anno secundo Darii, quidquid retro gestum est mente complectere, et propter que, quanta sustinueris, ut cum deinceps prospera tibi evenerint, scias quia causa evenerint. Ergo antequam inciperes edificare templum, et lapidem super lapidem ponere, cum accederes ad æcerum, et putares viginti te habere modios, (b) nonne vix mediam partem colligere poteris? Sive juxta LXX: Cum mitteres viginti modios hordei in vas quod vocatur cypselus, et existimares te quamquam hordeum mitteres, jumentorum cibum, vel de ipsis viginti modis esse securum, nonne postea reversus ad vos vix decem modios reperisti? Ad torcular quoque cum accederitis, et videritis uvas, et quinquaginta amphoras vobis oculi pollicentur: non dico partem mediam, sed vix viginti amphoras venturæ poteratis. Et hæc feci percussions vos ex vento urente, et corruptione aeris, et emoriantibus frugibus, vacuisque spicarum folliculis et vinearum botris, ut malorum pondere vos ad meam notitiam provocarem: **766** et nec sic fuit qui revertetur ad me. Hæbræus totam loci hujus continentiam ab eo quod scriptum est: *Et nunc ponite corda vestra a die hæc et supra*, usque ad eum locum ubi ait: *vinea et ficus et malogradatum, et lignum olive non floruit, ex die ista benedicam, ita exposui* [At. exponit]: Certe nunc templi fundamenta sunt facta: ex hæc igitur die qua fundamenta jecistis (cum in præteritum vos sterilitate, et fame, et grandine, siccitate punierim, et non fuerit qui ad me per hæc plagas revertetur e vobis), ponite corda vestra in futurum et deinceps, et videte quia omnia vobis prospero cursu fluant. Hoc autem eveniet quia templum meum edificare capitistis: nec in solo altari habentes fiduciam, edificationem meæ domos contemnitis. Juxta quem sensum breviter possumus dicere, frustra aliquos muneris devotæ et elemosinis atque oblationibus putare Deum pos-*

(b) Voculam, nonne, atque adeo interrogandi notam Regin. ms. non habet.

se placari, cum ipsi non extruxerint in se templum Spiritui sancto. Tunc enim prosunt elemosinae, et munera que offeruntur in altari, cum seipsum quis edificaverit templum Dei, et post edificationem templi dona obtulerit in altari. Porro secundum tropologiam, et ad nos dicitur qui nunc in Jesum Christum credimus, si tamen credimus et opere fidei ostendimus veritatem, ut revertamur mente ad illud tempus quando gentiles eramus, quotidie vitiiis servientes, nec extruxeramus in nobis templum Deo. Quomodo autem architectus et scientissimus cæmentarius lapidem iungit lapidi, et interiori superiori calce gypsoque conglutinat: ita et architectus (quem se et apostolus esse dicit: *Quasi sapiens architectus fundamentum posui* [I Cor. iii, 10]: et quem de Jerusalem ablatum se Dominus committitur) novit quomodo opera jungat operibus, et paulatim extruat templum Dei. Fundamentum autem hujus templi ponitur Jesus, super quem unusquisque videat quid edificet: Alius edificat aurum, argentum, lapides pretiosos; alius, ligna, fenum, stipulam. Et tribus bonis tria e contrario opponuntur mala. Ipsi sunt lapides de quibus extructum esse Jerusalem Dominus reprobavit: **767** *Ecce ego præparabo tibi carbunculum lapidem tuum, et fundamenta tua saphiram, et ponam propugnacula tua jaspidem* [Al. jaspim], et portas tuas de lapide crystallo, et murum tuum de lapidibus electis [Isai. lvi, 41, 42]. Neque enim putandum est secundum Judaicas fabulas et inepta figmenta, Deum auro et gemmis edificatum Jerusalem, et non vivis lapidibus, qui nunc voluntur super terram, et juxta naturas lapidum, vel igniti fide sunt, ut carbunculus; vel toti cælestes, et in throno Dei redacti, ut saphirus; vel innocentia et honorum operum simplicitate lucentes, ut crystallos. Dicitur ergo nobis ut consideremus que retro passi fuimus antequam in nobis edificarem templum Dei. Cum accederitis, inquit, ad æcerum viginti modiorum, et ferent decem: sive juxta LXX: *Cum mitteritis in cypselum viginti modios hordei, et ferent decem modii hordei*. Quidquid enim ante Christum videbatur habere virtutum bonorumque operum, non erat frumentum, sed hordeum: et ipsum hordeum, non secundum spem et vota nostra, quod de Isaac legimus, centenas fruges dabat [Gen. xxvi], sed vix mediam partem laboris nostri ex eo invenire poteramus, et dicebatur ad nos: *Tanta passi estis sine causa* [Galat. iii, 4]? Sed et cum intrarem ad torcular, et quinquaginta vini amphoras suppleveramus (quem numerum, completis septem hebdomadibus, unio divinitatis includit), et putarem nos habere vinum, quod letificat cor hominis, subtrahatur nobis sanctus numerus tricenarius (in quo baptizatur Dominus, et Ezechiel visionem cernit in prophetie sue exordio, et juxta Hebraicum sacerdotes accedebant ad ministerium Dei), et relinquebantur vi-

(a) In aliquot mss., ad usum pertinet, Victor., ad esum perveniet.

ginti. Quem numerum amat Esau, unde et Jacob sciens eum hoc numero delectari, mittit quædam animalia in munere, viginti et viginti. Simulque et cerne quod ipse Jacob licet sanctus (tamen eo tempore quo non erat cum patre suo Isaac, id est, risu; et matre sua Rebecca, id est, patientia; sed vicinos habebat Assyrios, et habitabat in Mesopotamia, hinc alique inde se cingentibus fluviis), viginti annorum spatio, crudelissimo et avarissimo servivit Labano [Gen. xxxii]. Nec moveat **768** quem, piam, si dicamus aliquos ante fidem Christi et extructionem templi ejus, mediam partem se laboris sui posse percipere, cum apud incredulos nullus fructus sit bonorum operum. Non enim viginti reponit et invenit viginti; sed cum [Al. si] viginti reponerit, invenit decem, id est, mediam partem laboris sui. Judei, et ethnici, et Philosophi hujus sæculi, cæterique qui sapientiam jactant, in presenti tantum tempore conversationis sue et laboris fructum et gloriam capiunt, omnesque spes eorum et merces futuri sæculi tollitur. Hoc autem ideo fit ne penitus desperantes contemnant penitentiam; sed aliquando conversi ponant lapidem super lapidem, et adificent templum Dei. Quod si in incredulitate permanserint, id ipsum medium quod videbantur habere, perdent. Sequitur enim: *Percussit vos vento urente, et aurigine, et grandine omnia opera manuum vestrarum*. Quidquid autem aurigine et grandine et vento urente percutitur, in pulverem redigitur et favillam, nihilque in eo quod ad utilitatem et ad usum pertineat, invenitur. Quæ quidem cuncta fecit Dominus, quia non est inventus in eis qui revertetur ad eum. Quod si reversi fuerint, et edificaverint templum Domini, a die qua edificare cæperint, habebunt que prophetie sermo subtextit.

[Vers. 19, 20.] *Ponite corda vestra ex die ista et in futurum, a die vicesima et quarta noni mensis, a die qua fundamenta facta sunt templi Domini, ponite super cor vestrum*. Numquid jam semen in germine est, et adhuc ficus et vinea et malgranatum, et lignum olive non floruit? ex die ista benedicam. LXX: *Ponite corda vestra a die ista et in futurum: a quarta et vicesima noni mensis, et a die in qua fundamenta facta sunt templi Domini, ponite in cordibus vestris: Si ultra cognoscetur super terram area, et si adhuc vinea et ficus et malgranatum, et ligna olive que non ferunt fructum? a die hac benedicam*. Exposui, ait, vobis que sustineritis antequam inciperetis edificare templum meum: nunc exponam que vobis ventura sint prospera, quia templum meum edificare cæpistis. A die igitur vicesima quarta noni mensis in quo templi fundamenta sunt facta, **769** quanta rerum abundantia futura sit, considerate. Nonus est mensis quem nos Novembrem, vel Decembrem dicimus. NISAN (ניסן) enim apud Hebræos mensis est primus, qui appellatur mensis novorum: eo tempore quo Pascha faciunt, id est, incipiente

veris exordio, qui secundum lunæ cursum sæpe quandam partem mensis Martii possidet, interdum incipit in Aprilis. Ergo si Nisan, Aprilis intelligimus, nonus mensis secundum supputationem Hebræorum December erit. Igitur decimus [Al. Decembris] est mensis eo tempore quo semina latitant in terra, nec futura fecunditas conjectari potest. Numquid jam, ait, semen in germine est? Quod melius Hebraice dicitur, in folliculo, ut thecam frumenti significet. Numquid vinea et ficus, et malgranatum et lignum olive florem suum dederunt? ut ex flore intelligatur et fructus. (a) Ulque non; mense enim, ut diximus, Decembris futurarum nulla signa sunt frugum. Ne igitur dicatis, hoc me prudenti ratione conjicere, et futuram fecunditatem de floribus arborum herbisque segetum suspicari: ecce nulla signa sunt; et tamen ego prædico vobis, quia cæpistis edificare templum meum, ad benedictionem, meam frugum omnium fecunditatem. Hoc secundum Hebraicum diximus. Cæterum secundum Septuaginta longe alter est sensus, quem et ipsum primum debemus juxta litteram exponere, ut postea cæptus tropologiae ordo tractetur. Ponite corda vestra a die hac, quia templum fundatum est, in futurum, et videbitis tantas futuras esse segetes, et tanta de cunctis agris frumenta portari, ut area nesciat fruges suas, sive ut non sint area singularum, sed præ multitudine jungatur area area; et arearum separatio nesciatur in terra. Vineæ quoque et ficus, et malgranatum, et lignum olive que prius vestro vitio non afferebant fructus, quia mihi necdum cæperatis edificare templum, tanta uvurarum et pomorum abundantia curvabuntur, ut manifesta fecunditas manifestam indicet benedictionem. Nonum autem mensem, non in bonam partem accipi, et quartus Regnorum liber, **770** et Jeremie narrat historia, in quo obsessa dicitur esse Jerusalem [IV Reg. xxv, et Jer. xxx et xxxii]. Tamen quoniam in fine noni mensis, templi fundamenta jaciuntur, hoc intelligere possumus, quod non incipiat extrui templum Domini, nisi mala opera fiantur. Unde et in vicesima quarta die mensis ejusdem, fundamentum templi ponitur, in quo numero duplex *δωδεκά* et tres *δύοδεκάς*, quatuorque *ἑξάδες* sunt, de quo jam supra plenus disputatum est. Quicumque ergo Dei cultui se dedicaverit, et contempserit *ἑθνομον*, id est negligenter patronum (qui in Ezræ volumine juxta Septuaginta interpretes [I Esdr. iv, templum Dei edificari vetat], iste *h* nescit mensuram frugum et mercedis sue. Vel certe propter hoc quod dicitur: *si adhuc cognoscetur super terram area*, qui seminaverit in spiritu, et de spiritu messerit vitam æternam [Galat. vi], nequaquam sibi thesaurizabit in terra, sed omnia opera ejus, et mercedes operum in cælestibus colligentur. Vineæ quoque, id est, sermo Dei, cujus in unoquo-

que Pater agricola est: et ficus, Spiritus sancti dona dulcissima; et malgranatum, Ecclesiastica dogmata et scientia Scripturarum, que sponsa genis in Cantico canticozum comparatur [Cant. viii], et ligna olive dabunt refectionem, et illuminationem cordis ei, qui cæperit edificare templum Dei. Quod autem vinea et ficus et oliva (paulisper de malgranatis differo) referantur ad personam Salvatoris, et Dei Patris et Spiritus sancti, in Judicium libro [Cap. ix] plenus legitur, ubi vadunt infructuosa ligna, ut constituent regem super se, dicuntque pro ordine vineæ et ficui et olive, ut regnent super ea, et tam, vinea, quam ficus et oliva renunt tale imperium, nec dignantur super infructuosa ligna regnare. Tunc illa veniunt ad lignum sterilitatis sue regem, id est ad rhamnum spinosum fruticum, et arbusculam sentibus uncinis que contextam, que teneat quicquid attigerit, et retentum vulneret, et vulneratorum sanguine delectetur: insuper et ignem emittit a se, et regnata ligna consumat. Referimus autem rhamnum ad diabolum, et secundum virgultum naturam, illius naturam interpretabimur, **771** Porro vinea et ficus, et oliva ibi erunt, ubi malgranatum fuerit, que arbor propter granorum nimiam multitudinem et interitibus membranulis quamdam geometricam compositionem, et diversas quidem mansiunculas, sed tamen omnes una cortice comprehensas, semper in Scripturis super Ecclesie persona ponitur.

[Vers. 21 seqq.] *Et factum est verbum Domini secundum ad Aggæum in vicesima quarta (c) die mensis dicens: Loquere ad Zorobabel ducem Juda, dicens: Ego movebo cælum pariter et terram, et subvertam solium regnorum, et conteram fortitudinem regni gentium: et subvertam quadrigam et ascensorem ejus; et descendet equi et ascensores eorum vir in gladio fratris sui. In die illa, dicit Dominus exercituum: Assumam te, Zorobabel fili Salathiel, serve meus, dicit Dominus, et ponam te quasi signaculum: quia te elegi, dicit Dominus exercituum. In LXX addita sunt, (d) mare et aridam; et minus habet, Conteram fortitudinem regni gentium, quod plenus ex ipsorum lectione nescitur [Al. noscetur]. Notandum autem quod in eadem die, hoc est, in vicesima et quarta noni mensis, tacito mensis numero, quia de Christi prophetabant [Al. prophetabatur] adventu, et de regno ejus, secundo ad Aggæum sermo fit Domini nostri, non in manu ejus ut prius neque ad Aggæum prophetam, ut in visione quarta, sed tantum ad Aggæum, id est, ad Domini festa celebrantem: quia nequaquam venturum, sed venientem nuntiaret et cernebat. Et quomodo Abraham vidit diem Christi, et letatus est [Joan. viii]; et Joannes Agnum Dei digito demonstravit [Joan. i]: sic et ipse videns regnum Filii Dei, haberet in se unicus solemniates. In hoc loco apud plerosque diversa sententia est:*

(a) Hanc placuit Regina codicis lectionem præferre: *Ulque non; mense enim, ut diximus, etc.* In vulgatis antea libris erat, *utique nono mense, ut diximus*, (b) Regina, mss., *iste nescit mensuram mercedis sue*.

(c) Vocem, *die*, ignorant Hebræus, et Hieronymi Latina versio.

(d) Post verba scilicet, *cælum et terram*. Paulo interius *vos nostri*, in Regio ms. non est.

Alii enim suspicantur de primo ejus adventu dici: A alii de secundo, quando in sua majestate venturus [Al. futurus] est. Nos utrumque suscipimus, quia et tunc regnavit cum venit, et postea regnatus est. Attamen si de fine mundi voluerimus accipere, illud dicemus quod apostolus ad Crinthios loquitur: Destruendum omnem principatum et omnem potestatem et **772** virtutem, ut sit Deus omnia in omnibus (I Cor. xv). Et quia mysticum est quod dicitur, et ad finem rerum pertinet; ideo jubetur propheta ad solum Zorobabel loqui, qui in typo Christi propter assumptionem corporis ex semine David processisse monstravimus. Huic ergo dicitur quae in fine ventura sint, quod transeat figura hujus mundi, et fiat caelum novum, et terra nova, (a) et commoveat Dominus caelum et terram, et destruat omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et dissipet (b) reges regum, sive ut habetur in Hebreo, *regnorum*, et interficiat omnem fortitudinem contrariam, ut ipsis quoque qui ante regnaverint, et gentes sub sua tenerant ditione, prosit regnorum destructio, et omni praeliandi studio dissipato, sequatur pax: hoc est enim quod ait: *El subvertam quadrigam, sive quadrigas, et ascensores earum, et descendentes qui et ascensores eorum*. Et ut sciat in subversione quadrigarum et corruentium equitum, hoc quod diximus significari: Videte quomodo de Christo dicatur in Zacharia quod veniat mansuetus rex, et ascendens super jugalem [Al.

(a) In Victorii editione comma istud, *et commoveat Dominus caelum et terram*, desideratur.
(b) Cum Victorio Regim. mss., *et dissipet sedes Regum*. Infra, *et corrumpent equitum*, pro *corrumpentium*, etc.

(c) Sane videretur ad codicem Regine fidem legendum ex S. Doctoris persona, *quamquam a lacte semper infantem ac mulum fuisse me autem*; verum quod subsequitur, *cui ego dicam*, etc., id nullo opari modo patitur. Hieronymus Aleo emulum suum dixerit, quod ab inferendis injuriis nunquam desineret. Porro ad postrema verba, *virtutem multam sive virtutes multas*, utrumque enim legitur, hæc observat Victorius: Hanc, ait, lectionem secutus est is, qui Marcum interpretatur a principio,

subjugalem] et pullum asinae novellum, et disperdat quadrigas ex Ephraim (Zach. 9), et equum de Jerusalem, ut fiat unus grex et unus pastor, et utrumque agmen tam de gentibus quam de Judæis, sub pacifico pastore teneatur. Ut autem hæc quæ perversa sunt destruantur, unusquisque in gladio (quem ego puto sermonem esse doctrinae acutissimum, et perversa quæque resecentem) consurget adversus fratrem suum, amputans omne contrarium. Sed horum universorum finis est optimus. Post destructionem enim soliorum, et fortitudines [Al. fortitudinis] regnantium, et quadrigarum, et equorum, et equitum in die illa, dicit Dominus omnipotens: *Assumam te Zorobabel, filium Salathiel, servum meum*. Servus autem dicitur propter corpus humanum, quia tunc et ipse filius subicietur ei qui subiecit sibi omnia, et in subjectis omnibus videbitur et ipse subjectus. Sed cum hoc fuerit impletum, ponet illum Deus quasi signaculum in manu sua: *Hunc enim signavit 773 Deus Pater* (Joan. vi, 27): et hic est imago Dei invisibilis, et forma substantiæ ejus: ut quicumque crederit in Deum, hoc quasi annulo consignetur. Obsecro te, lector, ut ignoscas celeri sermone dictanti, nec requiras eloquii **774** venustatem, quam multo tempore Hebræe lingue studio perdidisti: quamquam me (c) Aleo semper infantem ac mulum fuisse autem, Cui ego dicam: *Dominus dabit verbum evangelizanti, virtutem multam* (Ps. LXVII, 12).

in opere quod Hieronymo ascribitur, eamque ex cunctis Vaticane bibliothecæ mss. unus tantum codex relinet: sensusque hujus lectionis est: *Dominus dabit virtutes multas, seu virtutem multam, evangelizanti verbum*. Nos tamen correximus: *Dominus dabit verbum evangelizanti virtute multa* evangelizantibus enim legitur eunctis in vulgatis editionibus Græcis, et Latinis, tam manuscriptis, quam impressis. Eamque lectionem non solum alibi ipse Hieronymus semper sequitur, sed servavit adhuc vetustissimus, ac mille ferme annorum Vaticanus Græcus codex, legens *δωνάσει πολλή*, consentientique cum eadem quadraginta sex Bibliorum penes me vetustissima manuscripta exemplaria. Hebraice locutionis ambiguitas diversitatem introduxit.

S. EUSEBII HIERONYMI

STRIDONENSIS PRESBYTERI

COMMENTARIORUM

IN

ZACHARIAM PROPHETAM

AD EXSUPERIUM TOLOSANUM EPISCOPUM

LIBRI DUO.

PROLOGUS.

775-776 Ultimo jam autumnii tempore frater noster, filius tuus, Sisinnius monachus, tuæ mihi

dignationis epistolam reddidit: qua lecta, gavisus A ejus qui reversurus est, nullam moram patitur interpretari: sed velim nos, saltem lucratius per noctem horis atque furtivis dicere compellor, quod tibi dirigam. Scripsit in hunc prophetam Origenes duo volumina, usque ad tertiam partem libri a principio. Hippolytus quoque edidit Commentarios, et Didymus quoque Explanationum libros, merogante, diotavit, (c) quos cum aliis tribus in Osee et mihi *προσπερόνησεν*: sed tota eorum *ἐξήγησις* allegorica fuit, et historiae vix pauca tetigerunt. Haec imitari cupiens illum patremfamilias, qui *proferet de thesauro suo nova et vetera* (Math. iii, 52): et sponsam de Cantico canticozum, quæ dicit: *Nova cum veteribus fratruelis meus servavi tibi* (Cant. vii): historiae Hebræorum tropologia nostrorum miscui, ut edificarem super petram et non super arenam (Math. vii), ac stabile jacerem fundamentum, quod Paulus architectus posside se scribit (I Cor. iii). Tuæ benevolentia erit, non eruditionem nostram, quæ vel nulla, vel parva est; sed pronam in te suspicere voluntatem: ut nos ad cetera proveces, et in longo Scripturarum campo currere cohorteris. Si qui autem sunt, quibus interpretatio et horum, et aliorum voluminum ante promissum, igoescant incredibile in te amori meo, et quidquid tibi scripsi, sibi scriptum arbitrentur: *Charitas enim benigna est, charitas non emulatur, non querit quæ sua sunt*. Sed jam tempus est, ut Zachariæ verba ponentes, Spiritui sancto interpretationis vela pandamus.

(a) Ita mss. nostri et Victorius ex cunctis vulgatis libris. Martianus retinuit, *exultavit*.

(b) Vocem dicit Regia. ms. nescit. Et verius fortasse vacat, *estque homines* subintelligendum, pro *dies*.

(c) Insignis hic error in veteribus editionibus quæ absque ullo sensu legunt, *quos cum tribus aliis in Osee et Michæa προσπερόνησεν*. Pro mihi itaque obtrudunt nomen *Michæa*, quod imperitia exscriptorum antiquorum fluxit in quedam recentiora exemplaria. At lectio aliorum codicum ms. manifestissime comprobatur et præfatione in Osee prophetam, ubi scriptum est: *Vidi Didymum... rogavitque eum ut scriberet*

ret in Osee commentarios: qui tres libros, me petente dictavit, quinque quoque alios in Zachariam. Hæc perfecte quadrat ad locum præsentem a nobis restitutum, ut prudenti lectori exploratum est. Non ergo in Michæam scripsit Didymus, sed in Osee et Zachariam. Maur. — Pro mihi, duo e nostris codic. Palatin. aliter et Regine, *Michæa, aut Michæa*, cum antiquis editionibus præferunt: falso tamen, ut probe notatum est Martianeo. Nam in Osee et Zachariam elueubrasse Didymum Commentarios, Hieron. ipse prologo in Osee testatur, sequæ ait petente dictatos. In Michæam non item.

LIBER PRIMUS.

(Cap. I. — Vers. 1.) *In mense octavo, in anno secundo Darii (a) factum est verbum Domini ad Zachariam, filium Barachie, filium* (Vulg. filii) *Addo, prophetam dicens*. LXX: *In octavo mense anni secundi sub Dario, factum est verbum Domini ad Zachariam Barachie, filium Addo prophetam, dicens*. Secundo anno Darii filii Hystaspis, septuagesimum desolationis templi annum, qui ab Jeremia (Cap. xxv et xxix) prædictus est, fuisse completum, ipse Zacharias testis est, dicens, *Dominæ exercituum, usquequo non miseraberis Jerusalem et urbem Juda, quibus iratus es? Ecce iste septuagesimus annus est* (Zach. i, 12): nullique dubium quin Cyrus, rex Persarum, qui Chal-

deorum destruxit imperium, primo anno regni sui quinquaginta circiter milia hominum captivorum de Babylone remisit in Judæam: qui vasa quoque quæ Nabuchodonosor abstulerat, reddidit, et templum reedificari [Al. ædificari] jussit in Jerusalem: principesque populi qui reversus est, constituit Zorobabel, filium Salathiel, et Jesum, filium Josedece sacerdotem magnum. Interfecto igitur apud Massagetæ Cyro, qui triginta annis regnavit in Persis, a Tomyri regina Messagetarum. Cambyses filius ejus successit in regnum, qui expletis octo annis, duo magos fratres habuit successores: quibus occisis a populo, Darius, filius Hystaspis, ex sententia septem familia-

(a) Additum regis, quod neque in Hebræo resonat mss. nostrorum ope hic induximus.